

MALATÎ; HAYATI, ESERLERİ VE İTİKÂDÎ İSLÂM FIRKALARINA BAKIŞI

Doç. Dr. Mevlüt ÖZLER (*)

Eserleri günümüze kadar ulaşmış olduğu halde hayat hikâyeleri hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen müelliflerden birisi de **Ebu'l-Hüseyn el-Malatî** (v.377/987)'dir.

Malatî, itikadî İslâm mezhepleri tarihi alanında yazmış olduğu "**et-Tenbîh ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ahvâi ve'l-Bida'**" isimli eseriyle tanınmakla birlikte, kaynaklarda onun hayatı ve diğer eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Malatî'nin kendisi yeterince tanınmadığından olsa gerekir ki onun bu önemli eseri de, diğer kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarına nazaran, pek fazla tanınmamaktadır. Bundan dolayı, gerek kendisinden sonraki klasik kaynaklarda, gerekse çağdaş araştırmalarda Malatî ve eserinden oldukça az bahsedilmektedir. Malatî'nin hayatı, düşünce ve eserleri üzerine müstakil bir araştırmanın da varlığından henüz haberdar değiliz. Halbuki Malatî mezhepler tarihi alanında eser veren bellibaşlı bir kaç müelliften birisidir ve Ehl-i Sünnet'e mensup müellifler arasında, tarihî seyri içinde, el-Eş'ârî(v.324/936)'den sonra bu sahada eser veren ikinci kişidir.

Binâenaleyh, Malatî hakkında şimdiye kadar bir araştırmanın yapılmamış olması kanaatimizce bir eksikliktir. İşte biz Malatî hakkındaki bu bilinmezlik ve ilgisizliğin giderilmesine bir katkıda bulunmak ve bu noktada bir başlangıç olmak üzere onu ve eserini, makale çapındaki böyle bir çalışmanın konusu yaptık.

Bu araştırmamızda, önce Malatî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verecek, sonra onun elimizde mevcut yegâne eseri **et-Tenbîh**'in muhtevası üzerinde duracak ve sonunda itikadî İslâm mezheplerine bakış açısını değerlendirmeye çalışacağız.

I- MALATÎ; HAYATI VE ESERLERİ

Asıl ismi **Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman**'dir¹. O, Malatya'da doğduğu için² el-Malatî nisbetiyle anılmaktadır. Hayatından bahseden kaynaklarda onun doğum tarihi hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

1) es-Sübkî, Tâciüddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtu's-Sâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, tah. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi- Abdulfettâh Muhammed el-Huluv, baskı yeri belli değil, (birinci baskı), 1384/1965, III, 77; el-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G.Bergstraesser, Mısır, 1352/1933, II, 67; ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, baskı yeri ve tarihi belli değil, (üçüncü baskı), VI, 202; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, tsz., VIII, 275.

2) ez-Ziriklî, a.g.e., VI, 202.

Yâkût el-Hamevî (v.626/1229), onun doğum yeri olan Malatya hakkında bilgi verirken, buraya nisbet olunan bazı kimselerden bahsetmekle birlikte Ebu'l-Hüseyn el-Malatî'den söz etmemektedir³.

Malatya'da doğan Malatî daha sonra Askalân'a⁴ yerleşmiş ve hicrî 377 tarihinde burada vefat etmiştir⁵.

es-Sübkî(v.771/1370), Malatî'nin vefat tarihinin hicrî 377 olduğunu kaydetmekle beraber, onun nerede vefat ettiğini söylememektedir⁶.

Doğum yerine nisbetle **el-Malatî** diye anıldığı gibi o, hayatını geçirdiği yer olan Askalân'a nisbetle **el-Askalânî** diye de anılmaktadır⁷. Diğer kaynaklarda görülmemekle beraber Bağdat'lı İsmail Paşa(v.1339/1920), onun ayrıca **et-Tarâifi** diye bir nisbetinden de bahsetmektedir⁸ ve bu nisbet Malatî'nin " et-Tenbih " isimli eserinin baş kısmında da aynen yer almaktadır⁹.

Yâkût el-Hamevî(v.626/1229) **Tarâif**'in Yemâme taraflarında bir şehir olduğunu kaydetmektedir¹⁰. Şehirler gibi yerleşim birimlerine izafetle kişilere atfedilen nisbetler onların bu mekânlarla olan ilişkilerinden dolayı verildiğine göre, İsmail Paşa'nın zikrettiği bu nisbet doğru ise, muhtemelen Malatî bu şehirde de bir müddet ikamet etmiş olmalıdır.

Kaynaklarda, mütekellim olması¹¹ yanında, fıkıh alanında da birçok telifatı bulunan bir Şâfiî hukukçusu¹² olarak tanıtılan Malatî'nin aynı zamanda iyi bir kırâat âlimi¹³ olduğu da ifade edilmektedir. Nitekim el-Cezerî(v.833/1430) onun kırâat ilmini kimlerden öğrendiğini ismen kaydettiği gibi, bu ilmi ondan öğrenenlerin isimlerini de kaydetmektedir¹⁴. Malatî'nin kırâat ilmiyle ilgili olarak yazdığı ellidokuz be-

3) Bkz. el-Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Tahran, 1965, IV,633-635.

4) Askalân için bkz. el-Makdisî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşârî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M.J. De Goeje, Leiden, 1906,s. 24; el-Hamevî, a.g.e., III, 672-673; Rifat, Ahmed, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, 1300, V, 38; Hartmann, R., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1978, I, 676, "Askalân" mad.; Fayda, Mustafa, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, III, 487-488, "Askalân" mad.

5) el-Cezerî, a.g.e., II, 67; ez-Ziriklî, a.g.e., VI, 202; Kehhâle, a.g.e., VIII,275.

6) Bkz. es-Sübkî, a.g.e., III, 78.

7) Bkz. ez-Ziriklî, a.g.e., VI,202; Kehhâle, a.g.e., VIII,275.

8) Bkz el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *İzâhü'l-Meknûn fî'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn*, İstanbul, 1364/1945, I, 328.

9) Bkz. el-Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, nşr. Sven Dederling, İstanbul, 1936, s. 2.

10) Bkz. el-Hamevî, a.g.e., III,525; krş.III, 365.

11) Bkz. Kehhâle, a.g.e., VIII,275.

12) Bkz. el-Cezerî, a.g.e., II,67; ez-Ziriklî, a.g.e., VI,202.

13) Bkz. es-Sübkî, a.g.e., III, 77; el-Cezerî, a.g.e., II, 67; ez-Ziriklî, a.g.e., VI, 202; Kehhâle. a.g.e., VIII, 275.

14) Bkz. el-Cezerî,a.g.e., II, 67.

yitlik şiirinden¹⁵ onun hem iyi bir kırâat âlimi hem de bir şair olduğunu anlamaktayız.

Malatî aynı zamanda hadîs ilmiyle uğraşmış ve hadîs rivayetinde bulunmuş bir muhaddistir. Nitekim es-Sübkî (v.771/1370) , isnad zincirinde onun da yer aldığı bir hadisi Tabakât'ında nakletmektedir¹⁶.

Malatî'nin, fıkıh¹⁷ ve diğer ilimler¹⁸ alanında birçok eserler tasnif ettiği ifade olunmakla birlikte onun kelâm ve mezhepler tarihi sahasında yazdığı "**et-Tenbîh ve'r-Red 'alâ Ehl'l-Ahvâi ve'l-Bida'**" isimli¹⁹ eserinin dışında başka hiçbir telifatından ismen bahsedilmemektedir.

Malatî'nin hayatı hakkındaki bu bilgilerden sonra, şimdi onun, kaynaklarda ismen kaydedilen yegâne eseri olan et-Tenbîh'inin muhtevasından bahsedebiliriz.

II- MALATÎ'NİN "et-TENBİH VE'R-RED 'ALÂ EHL'L-EHVÂİ VE'L-BİDA'" İSİMLİ ESERİNİN MUHTEVASI

Malatî'nin bu eseri onun hayatından bahseden kaynaklarda ismen zikredilen ve bize ulaşan yegâne eseridir. Bu kitap, Dımaşk, Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye'de, Tevhîd bölümü 59 numarada kayıtlı yazma nüshadan istifade ile²⁰, **Sven Dederng** tarafından neşredilmiştir. Nâşir Dederng, esere, altı sayfalık bir mukaddime²¹, tahkikte istifade edilen eserler listesi²², hata-sevap cetveli²³ ile baş kısma eserin fihristi²⁴ ve sonuna şahıs²⁵, fırka²⁶ ve yer²⁷ isimlerini içeren bir indeks ilave etmiştir. Mu-hakkikin ifadesine göre bu kıymetli esere ilk defa muttali olan ve ondan istifade ederek onu ilim dünyasına tanıtan Fransız müsteşrik **L.Massignon** olmuştur²⁸.

Eseri neşreden Dederng'in da dikkat çektiği gibi²⁹, Malatî'nin elimizde bulunan eserinin bu nüshası onun telifinin tamamı değildir. Zira müellif iki yerde eserin üçüncü ve dördüncü cüzlerinden söz ederken³⁰, daha eserin baş kısmında, geriye

15) ez-Ziriklî, a.g.e., VI,202. Bu şiirin birkaç mısraı için bkz. es-Sübkî, a.g.e., III, 77; el-Cezerî, a.g.e., II, 67.

16) Bkz. es-Sübkî, a.g.e., III, 78.

17) el-Cezerî, a.g.e., II,67; ez-Ziriklî, a.g.e., VI, 202.

18) ez-Ziriklî, a.g.e., VI,202.

19) el-Bağdâdî, İsmail Paşa, a.g.e., I,328; ez-Ziriklî, a.g.e., VI, 202; Kehhâle, a.g.e., VIII, 275; krş. Brockelmann, Carl. GAL, Supplementband, Leiden, 1937, I, 348.

20) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 9.

21) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 9-10.

22) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 10.

23) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 10.

24) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 10-11.

25) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 145-160.

26) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 161-164.

27) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 165-167.

28) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 11.

29) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 11.

30) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 2,10.

doğru bir atıf yaparak kitabın birinci ve ikinci cüzlerinden bahsetmektedir³¹. Muh-temelen Malatî bu eserini dört cüz halinde telif etmiş, fakat eserin ilk iki cüz'ü ya kaybolmuş, ya da onlara henüz muttali olunamamıştır. Ne var ki Malatî'nin işaret ettiği üçüncü ve dördüncü cüzlerin, elimizdeki nüshada, nerede başlayıp bittiğini de tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü eserde böyle bir başlık mevcut olma-dığı gibi, nâşir de buna işaret etmemektedir. Fakat üçüncü ve dördüncü cüzlerin yerlerinin tam tesbit edilememesi, sözü edilen birinci ve ikinci cüzlerin de, yeri bel-li olmamakla birlikte, eserin içinde mevcut olabileceği ihtimaline yer ve haklılık ve-remez. Çünkü, biraz sonra işaret edeceğimiz üzere, biz, müellifin üçüncü ve dör-düncü cüzle eserin hangi kısmını kasdettiğini aşağı yukarı anlıyor ve yerini tahmin edebiliyoruz. Ama böyle bir tahminin birinci ve ikinci cüzler için yapılması söz ko-nusu olamaz. Çünkü Malatî bu cüzlerden bahsederken, üçüncü ve dördüncü cüzler-de olduğu gibi ileriye değil, bu atfı geriye doğru ve eserin baş kısmında yapmaktad-ır. Bu durum açıkca bu cüzlerin eserde yer almadığını göstermektedir. Binâena-leyh Malatî'nin elimizde mevcut bu yegâne eserinin fizikî muhtevası, yani hacmi de muğlaklıklar taşımaktadır. Eseri tahkikimizden bizde oluşan kanaate göre, Mala-tî'nin üçüncü cüzle kasdettiği kısım, eserin 14 ila 44'üncü sayfeleri arasında yer alan ve onun ana İslâmî fırkalardan bahsettiği cüzdür. Yine bizim kanaatimize gö-re dördüncü cüz diye işaret edilmek istenen bölüm ise, eserin 71 ila 142'nci sahi-feleri arasında bulunan ve üçüncü cüzde yer alan fırkaların görüşlerinin, daha çok nakli delillerle reddedilmeye çalışıldığı kısımdır.

Malatî eserin baş kısmında kitabını takdim ederken, bu eserin müslümanlar için bir sığınak, bir kale olduğunu ve telifi noktasında elinden gelen çabayı sarfettiğini belirterek³², aslında sevmemesine rağmen, yer yer tekrara düşmesinin sebebinin sözü uzatmak kasdı olmadığını³³, fakat içinde bulunulan zamanın özellikleri itibari-yle toplulukların söz ve davranış olarak müncer oldukları kötü hallerin zaman zaman sözü tekrar etmeyi gerektirdiğini vurgulamaktadır³⁴.

et-Tenbîh'i muhtevası açısından altı ana bölüm ya da başlık altında mütâlaa et-mek mümkündür.

1-Müellif eserini takdim ettikten sonra asr-ı saadette vuku bulan Hudeybiye ha-disesinden bahisle, İslâm'ın tebliği noktasında ashâbın gayretinden ve onların fazi-letinden söz ettikten sonra, ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veren ha-dislere temasla, eserin yazılış gayesinden ve üsluptaki metodundan bahseder³⁵ ki bu bölüm âdeta kitabın girişi mahiyetindedir.

2-Bu girişten sonra Malatî, vefat tarihi kesin belli olmamakla birlikte hicrî 225'lerde hayatta olduğu bilinen³⁶ **Muhammed b. Ukâşe el-Kirmânî**'nin bir ri-salesinden naklen Selef'in genel itikad prensiplerini icmalen zikreder³⁷.

31) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 10.

32) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 10.

33) el-Malatî, a.g.e., s. 2.

34) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 11.

35) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 3-11.

36) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 5.

3-Üçüncü bölüm, sırasıyla Râfıza, Mu'tezile, Mürcie ve Havâric fırkalarının görüşlerinin nakledildiği kısımdır³⁸. Kanaatimize göre, müellifin, eserin üçüncü cüz'ü diye söz ettiği kısım burası olmalıdır.

4-Zanâdika'nın, Kur'an'ın muhtevası içerisinde, bazı âyetler arasında tenakuz bulunduğu yolundaki iddiasını reddetmek üzere Mukâtil b. Süleymân(v.150/767)'in bir eserinden nakillerin yer aldığı kısım dördüncü bölümü oluşturur³⁹. Müellif, bu kısmı Mukâtil'den iktibas ettiğini açıkça ifade eder⁴⁰ ve bu bölümün sonuna iki paragraf halinde kendisi de ilavede bulunur⁴¹.

5-Beşinci bölüm, tefrikaya düşmeden birlik halinde bulunarak, cemaat ruhunu taşımanın ve dinde nasihatın öneminin vurgulandığı kısımdır⁴².

6-Altıncı ve son bölüm ise, üçüncü kısımda yer alan fırkalarla birlikte Zanâdika ve Cehmiyye'nin iddialarının nakli ve akli delillerle cevaplandırıldığı bölümdür⁴³. Kanaatimize Malatî'nin, kitabın dördüncü cüz'ü diye bahsettiği kısım burasıdır.

Eseri neşreden Dedering, müellifin, bu kısmı Ebû Âsım Huşays b. Asram(v.253/867)'in⁴⁴ "**el-İstikâme fi'r-Reddi 'alâ Ehli'l-Ehvâ'**" isimli eserinden naklettiğini söylemektedir. Ancak, Ebû Âsım'ın eseri elimizde mevcut olmadığı için, bir mukayese yapma imkânımız olmamakla birlikte, eserin tahkikinden anladığımız şey, Malatî'nin Ebû Âsım'dan oldukça istifade etmiş olmasına rağmen⁴⁵, bu bölümün tam bir nakil mahiyetinde olmadığıdır. Nitekim Malatî'nin eserin giriş kısmındaki ifadeleri de buna delalet etmektedir⁴⁶. Buna rağmen nâşirin her iki eseri birlikte mukayese edip etmediğini bilemediğimiz gibi, şayet böyle bir mukayese yapmadıysa, onu bu kanaate ulaştıran şeyin ne olduğunu da bilemiyoruz.

Malatî'nin eseri bu bölümle bitmektedir. Ancak, **et-Tenbîh**'in elimizde mevcut baskısında 143-144. sayfeleri ihtiva eden iki sahifelik bir metin daha vardır ki bu kısım Abdullah İbn Mübârek(v.181/797)'in Sünnet'e sarılmanın lüzumu ve bid'atlerden kaçınmanın gerekliliği hususundaki görüşlerini içermektedir. Eserin nâşiri Dedering, bu kısmın kitabın yazma nüshası sonunda mevcut olduğunu ve istifade edilmesi düşüncesiyle aynen muhafaza ettiğini belirtmektedir⁴⁷.

et-Tenbîh'in muhtevasını ana hatları ve dış çizgileriyle böylece aktardıktan sonra şimdi el-Malatî'nin bu eserinde itikadî İslâm fırkalarını nasıl değerlendirdiğini ve bu fırkalara nasıl yaklaştığını görebiliriz.

37) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 11-13.

38) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14-44.

39) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 44-64.

40) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 44.

41) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 64-65.

42) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 65-71.

43) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 71-142.

44) Bu zat için bkz. Kehhâle, a.g.e., IV,99.

45) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 72, 90, 102, 118.

46) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 2,10; krş.s. 118, 119.

47) Bkz. el-Malatî, a.g.e., nâşirin mukaddimesi, s. 1.

III- MALATÎ'NİN İTİKADÎ İSLÂM FIRKALARINA BAKIŞI

İtikadî İslâm mezhepleri tarihi alanında eser yazan müellifleri, takip ettikleri metodları ve muhalif görüştekilere karşı takındıkları tavırları açısından iki ana grupta mütâlaa etmek mümkündür.

Birinci grup, muhalif anlayıştakilere karşı hoşgörülü ve ılımlı olanlardır. Bunlar eserlerinde karşıtlarının fikir ve düşüncelerini tarafsız bir şekilde aktarmakla yetinir, onları kritik etmez ve hele tekfir gibi suçlamalara asla yanaşmazlar. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* müellifi **el-Eş'arî** (v.324/936)⁴⁸, *el-Milel ve'n-Nihal* müellifi **eş-Şehristânî** (v.548/1153) ile⁴⁹ *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* müellifi **er-Râzî** (v.606/1210)'yi⁵⁰ bu grupta mütâlaa edebiliriz.

İkinci gruptaki müellifler ise farklı anlayıştakilere karşı sert tavırlı olup onları eleştiren ve hatta bazan tekfirle suçlayan bir tavır içinde olanlardır. İşte el-Malatî bu grup içinde yer alanlardandır ve hatta tarihî seyir dikkate alınırsa onların ilki olanıdır. Ayrıca *el-Fark beyne'l-Fırak* müellifi **el-Bağdâdî** (v.429/1037) ile⁵¹ *et-Tabsîr fî'd-Dîn* müellifi **el-İsferâyînî** (v.471/1078)'yi⁵² bu grupta mütâlaa etmek gerekir.

Malatî, mezhepleri incelerken, yahudilerin yetmiş bir, hristiyanların yetmiş iki fırkaya ayrıldığını, ümmetinin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veren Hz.Peygamber (s.a.v.)'in hadislerini⁵³ esas alarak hareket etmiş ve eserini İslâm ümmetinin gerçek anlamda yetmiş üç fırkaya ayrıldığı anlayışıyla telif etmiştir. Kitabın baş kısmında bu konuda Hz.Peygamber(s.a.v.)'den rivayet edilen hadisleri zikreden el-Malatî mezhepleri, kollarıyla birlikte sayarak hadiste belirtilen sayıya tamamlamaktadır. Ona göre, Zanadika beş, Cehmiyye sekiz, Kaderiyye yedi, Mürcie on iki, Râfıza onbeş, Harûriyye (Havâric) yirmi beş kola ayrılmaktadır⁵⁴. Bunlara Ehl-i Sünnet'i de ilave edersek böylece yetmiş üç sayısı tamamlanmaktadır.

Dikkat edilirse Malatî bu taksimde Mu'tezile ve onun kollarından bahsetmemektedir. Eserinde Mu'tezile'nin yirmi fırka olduğunu belirten⁵⁵ Malatî'nin bu taksimde Mu'tezile'ye neden yer vermediğini izah etmek güçtür. Belki onun bu davranışı Bağdad Mu'tezilesi'ni Zeydiyye'nin bir fırkası olarak kabul etmesinden⁵⁶ kaynaklanmış olabilir. Ancak itizal fikrinin ilk önce Basra'da zuhur ettiğini ve Bağdad Mu'tezile-

48) Bkz. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr.Hellmut Ritter, Wiesbaden. 1980.

49) Bkz. eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut, 1395/1975.

50) Bkz. er-Râzî, Fahreddin, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, Beyrut, 1402/1982.

51) Bkz. el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temîmî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, tsz.

52) Bkz. el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhîr b. Muhammed, *et-Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyîzu Fırakati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır, 1374/1955.

53) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 10.

54) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 71-72.

55) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 28.

56) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 27.

si'nin bu fikri Basra'dan almış olduğu yolundaki naklini⁵⁷ nazarı dikkate aldığımızda müellifin bu tutumunu anlamak yine güçleşmektedir.

Malatî eserinde sırasıyla Râfıza, Mu'tezile, Mürcie, Havâric, Cehmiyye ve Kaderiyye'den bahsetmektedir.

Metod olarak, önce mezheplerin görüşleri belirtilmekte, sonra onların iddialarının naklî ve aklî bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Müellif Kur'an ve hadîsten sık sık getirdiği naklî deliller yanında yer yer aklî ve mantıkî delillere de baş vurarak daha önce belirttiği iddialara cevap vermektedir. Müellif, fırkaların görüşlerini belirtirken herhangi bir kaynağa işaret etmeden bunları bizzat kendisi nakletmektedir.

Ehl-i Kible mezheplerinin tekfir edilemeyeceği meselesinde el-Malatî, onların tekfir edilebileceği görüşündedir. Eserinde mezheplerin görüşlerini belirtip reddetmekle kalmayan el-Malatî onların iman noktasından da durumlarını değerlendirmektedir. Bu cümleden olmak üzere müellif, İmâmiyye⁵⁸, Mu'tezile⁵⁹ ve Havâric⁶⁰ tekfir etmektedir.

Bu umûmî değerlendirme ve tesbitten sonra şimdi sırasıyla Ehl-i Sünnet, Râfıza, Mu'tezile, Mürcie, Havâric, Cehmiyye ve Kaderiyye fırkalarına Malatî'nin nasıl baktığını ve onların görüşlerini ne şekilde değerlendirdiğini görebiliriz.

A- EHL-İ SÜNNET

Malatî, "Ehl-i Sünnet" ifadesini terim olarak kullanmaktadır⁶¹. et-Tenbîh' inde Malatî fırkaların görüşlerini izaha başlarken, itikâd alanında Ehl-i Sünnet'e ait prensipleri **Muhammed b. Ukâşe el-Kirmânî**'den nakleder. "Sünnet'in açıklamalarının şerhi" başlığı altında, bir taraftan Ehl-i Sünnet'in üzerinde icmâ etmiş olduğu aslî prensipler sayılırken, diğer taraftan Şîa, Mu'tezile, Havâric, Kaderiyye gibi fırkaların görüşleri reddedilmiş olmaktadır.

Malatî'nin nakletmiş olduğu, Ehl-i Sünnet'in aslî prensiplerinden bazıları şunlardır:

- a) Hayır ve şer, herşeyin Allah'ın takdiri ile olduğuna inanmak.
- b) Mestler üzerine mesh etmek.
- c) İman artar ve eksilir. O, söz ve amelden müteşekkildir.
- d) Büyük günah da işleseler Ehl-i Tevhîd'den hiç kimse günahı sebebiyle tekfir olunamaz.
- e) Hz.Peygamber(s.a.v.)'in ashabı hakkında ileri geri konuşmamak gerekir.

57) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 30.

58) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 19

59) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 33.

60) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 41.

61) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 11.

f) Hz.Peygamber(s.a.v.)'den sonra insanların en faziletlisi sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali(r.a.)'dir⁶².

B- RÂFIZA

Malatî "Râfıza" terimiyle husûsî anlamda İmâmiyye'yi, genel manâda ise Şî'a'yı kasdetmektedir. Nitekim o, dalâlet ehli (**اهل الضلال**) olarak vasıflandırdığı Râfîzâ'nın İmâmiyye lakabıyla anıldıklarını ifade etmektedir⁶³. Malatî'ye göre Râfıza on-sekiz fırkadır⁶⁴. Ancak diğer mezhepler tarihi kaynaklarıyla karşılaştırdığımız zaman anlıyoruz ki Malatî eserinde daha çok, kendilerini Şî'a'ya nisbet eden aşırı anlayış-taki gulat fırkalarını saymakta ve onların, biraz sonra işaret edeceğimiz görüşlerinden dolayı Tevhîd ve İslâm'dan çıkarak küfre düştüklerini söylemektedir⁶⁵.

Malatî Râfîzânın fırkalarını bize şöyle tanıtır:

1- Galiyye : Malatî'ye göre bu fırka Abdullah İbn Sebe'nin taraftarlarıdır. Hz.Ali'nin ilah olduğunu iddia eden bu fırka mensuplarını Hz.Ali bu görüşlerinden dolayı önce tevbe etmeye çağırmış, ancak fikirlerinden vaz geçemediklerini görünce onları hazırlatmış olduğu büyük bir ateşte yaktırmıştır. Malatî bu fırka mensuplarının kendi yaşadığı devirde, yani hicrî dördüncü asırda da varlıklarını sürdürdüklerini ve Hz.Ali'nin ölmediğini ve ölmeyeceğini iddia ettiklerini söyler⁶⁶.

2- İkinci fırkanın da iddiaları birinci fırkadakilere benzemektedir. Onlara göre de Hz.Ali ölmemiştir. Malatî'ye göre Sebeiyye'den olan bu ikinci fırka mensupları Hz.Ali'nin bulutta olduğunu iddia ederler ve parlak, aydınlık, şimşek çakan bir bulut gördükleri zaman onun önünde boyun eğerek yalvarıp yakarırlar ve Hz.Ali'nin kendilerine uğradığını iddia ederlerdi⁶⁷.

3-Üçüncü fırka da Sebeiyye'den kaynaklanmaktadır. Fakat bunlara göre Hz.Ali ölmüştür, ancak kıyametten önce dirilecek ve Deccal'la savaşarak yeryüzünde doğruluk ve adaleti tesis edecektir.

Malatî'ye göre bunlar Hz.Ali'nin ulûhiyyetini iddia etmezler, ancak rec'at⁶⁸ görüşüne sahip olduklarından onun tekrar döneceğine inanırlar⁶⁹.

4- Dördüncü fırka da Sebeiyye'dendir. Bunlar, Muhammed b. Ali'nin imametine inanırlar. Ölmeyip bir mağarada saklandığını iddia ettikleri Muhammed b. Ali. iddialarına göre zamanın sahibidir (sahibu'z-zaman), tekrar meydana çıkacak ve yeryüzünü ıslah edecektir⁷⁰.

62) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 11-13.

63) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14.

64) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14.

65) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 19.

66) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14.

67) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14.

68) Rec'at için bkz. Fıglah, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul, 1984, s. 221-223.

69) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14.

70) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 14-15.

Malatî'ye göre bu fırkaların hepsi "Bedâ" görüşüne⁷¹ sahiptirler ve bunların tamamı küfür ve cehalet fırkasıdır⁷².

Malatî Sebeiyye'nin bu dört fırkasının görüşlerini reddederken şunları söyler: Hz.Ali ve Muhammed b. Ali'nin ölmediğini iddia edenler delilsiz bir iddia ileri sürmekten öte bir şey yapmamaktadırlar. Hz.Ali'nin ilâh olduğunu söyleyenler bu iddialarıyla hristiyanlara benzemektedirler. Halbuki cisim ve keyfiyet sahibi ilâh olamaz⁷³.

Öyle anlaşıyor ki Sebeiyye'nin Hz.Ali hakkında iddia ettikleri uluhiyyet fikri hristiyanlardan kopye edilmiş bir iddiadır. Malatî de buna işaret etmektedir.

Rec'at fikrinin Kur'an nassına ters düştüğünü belirten Malatî "Önlerinde ise bir berzah vardır. Diriltilecekleri güne kadar oradadırlar"⁷⁴ âyetine istinaden kıyamet günündeki dirilişe kadar kabir ehli dirilmiyecektir, demektedir⁷⁵.

Malatî'ye göre Hz.Ali'nin bulutta olduğunu iddia eden Sebeiyye fırkası şu hadiseyi yanlış yorumlayarak iddialarına mesned etmektedirler. Hz.Peygamber (s.a.v.)'in sahab(bulut) isimli bir sarığı vardı. Birgün Hz.Ali'nin bu sarığı örtmüş olduğunu görünce, Resûlullah; Ali buluta yöneldi, onu aldı, buyurmuştur. Bu fırka bu ifadeyi tamamen tersine yorumlayarak Hz.Ali'nin gökteki hakiki buluta yönelip çıktığını iddia etmektedir ki bu, tamamen yanlış bir te'vil ve saptırmadan öte bir şey değildir⁷⁶.

5- Karamita : Malatî'ye göre Karamita Allah'ı Ehl-i Tevhîd gibi vasıflandırmakta, ancak O'nu, diğer nurlara benzemeyen bir nur olarak kabul etmektedir⁷⁷. İddialarına göre Allah ulvî bir nurdur ki ondan "nûr-u şa'sa'ânî" dedikleri bir başka nur meydana çıkmış ve bu nurdan enbiya ve imamlar yaratılmıştır. Tabiat, ahlak ve amel bakımından diğer insanlardan ayrılan enbiya ve imamların menşei olan "nûr-u şa'sa'ânî"den güneş, ay ve yıldızlarda görülen nur yaratılmıştır ki bunun adı nûr-u zalâmî'dir⁷⁸.

Haramları mubah sayan, farz ibadetleri nafîle kabul eden Karamita'ya göre âhîret ahvâli de vuku bulmayacaktır. Cennet ve cehennem dünyada yaşanan mutlu veya meşakkatlerle dolu bir hayattan ibarettir. Tenasuh fikrini kabul eden Karamita aile ve namus mefhumuna da sahip değildir. Hatta Malatî'nin ifadesine göre bugün "eşcinsellik" tabir edilen fiilin de mubahlığına inanırlar. Mal ve mülkiyet anlayışına sahip olmayan Karamita, muhaliflerinin öldürülmesini de mübah sayar⁷⁹.

72) Beda' için bkz. Fiğlalı, a.g.e., s. 223-224.

73) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 15.

73) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 15.

74) el-Mü'minûn, 23/100.

75) el-Malatî, a.g.e., s. 15.

76) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 15.

77) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 16.

78) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 15.

79) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 16-17.

Malatî'nin ifadesiyle bunlar cehalet ehli ve hakkı görmeyen sapık kimselerdir⁸⁰.

6- Tenâsuh ehli : Adlarından da anlaşılacağı üzere tenasuh fikrine sahip olan bu fırkaya göre hayır üzere ölen insanların ruhları önce iyi hayvanlara, sonra insan bedenine intikal eder. Kötü bir insan öldüğünde ise onun ruhu kötü hayvanlara geçip bir müddet azap gördükten sonra tekrar insan bedenine döner.

Malatî'nin ifadesine göre bunlar, dünya hayatı ezelde böyle olduğu gibi ebediyen bu durum aynen devam edecektir demektedirler⁸¹.

7-Malatî bu fırka için özel bir isim vermez, yalnız bunların Hulûliyye'den olduklarını belirtir⁸². İddialarına göre Allah, nübüvvetini tebliğ etmesi için Cibril'i Hz.Ali'ye göndermiş, ancak Cibril yanılarak Hz.Muhammed(s.a.v.)'e gitmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak nübüvveti Hz.Muhammed(s.a.v.)'e terk etmiş ve Hz.Ali'yi onun veziri ve kendisinden sonra halifesi yapmıştır⁸³.

8-Bu fırka da Hulûliyye'dendir. Malatî'nin beyanına göre Hz.Muhammed ve Hz.Ali'nin nübüvvette ortak olduklarını iddia ile her ikisine itaat veya isyanın aynı durumda olduğunu savunarak Hz.Ali'nin, Hz.Peygamber(s.a.v.)'den sonra peygamber olduğunu iddia ederler. Delil olarak ta Hz.Peygamber(s.a.v.)'in Hz.Ali'ye hitaben söylediği, " Sen benim için Hz.Mûsa'ya nisbetle Hz.Hârun gibisin" sözünü ileri sürerler.

Malatî böyle bir hadisin sihhati ya da yorumu üzerinde durmaksızın sadece bunların Ümmet, Kitap, Sünnet ve akla muhalefet ettiklerini söyleyerek iddialarının tutarsızlığına işaret eder⁸⁴.

9- Muhtâriyye: Malatî bunların tenasuh fikrine sahip olduklarını belirtir ve Muh-tar b. Ebû Ubeyde'nin nübüvvetine inandıklarını söyler⁸⁵.

10-Sem'aniyye: Malatî bunlar hakkında da pek az bilgi vermekte, sadece İbn Sem'an'ın nübüvvetine ve tenasuh inandıklarını belirtmektedir⁸⁶.

11- Cârûdiyye : Müellifin ifadesine göre bu fırka, Galiyye ile Tenâsuhîyye arasında bir yere ve fikre sahiptir. Tenasuh fikrine inanan Cârûdiyye sadece insandan insana tenasuhu kabul etmektedir⁸⁷.

12- Hişâmiyye: Malatî'ye göre Hişâm b. Hakem hakikatte müslüman değildir. O, önce inkârcı iken sonradan istemeyerek İslâm'ı kabul etmiştir ve Hişâm'ın imamet iddiasından gerçek maksadı İslâm'ı yıkmaktır. Onun İslâm'ı yıkmak için sarfet-tiği çabayı daha önce İslâm düşmanlarından hiç kimse sarfetmemiştir⁸⁸.

80) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 17.

81) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 17.

82) Bu fırka Gurâbiyye fırkasıdır. Bkz. el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 250; el-İsferâyînî, a.g.e., s. 112 ; er-Râzî, a.g.e., s. 59-60.

83) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 18.

84) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 18.

85) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 18.

86) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 18.

87) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 18.

88) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 19.

Malatî'nin belirttiğine göre Hâşimiyye bütün iddia ve görüşlerini imamet meselesine istinad ettirmektedir. İddialarına göre; Hz.Ali ümmetin en faziletlisidir. Allah ve Hz.Peygamber onu imam tayin etmişlerdir. Onun imamlığının delili, kıblenin yönü ve diğer farzların delilleri kadar kesindir. Onun için ümmet Hz.Ebubekr'e biat etmekle küfre düşmüştür. Yalnız Hz.Ali ile birlikte Selman, Ammâr, Ebû Zer ve Mikdad b. el-Esved İslâm üzere kalmışlardır. Ashab mürted olduğu için Kur'an nesh edilmiş ve semaya yükseltilmiştir. Sünnet'e gelince, ashab kâfir oldukları için onların nakilleriyle sünnet sabit olamaz. İnsanların ellerinde mevcut Kur'an Hz.Osman zamanında uydurulmuş, daha önceki mushaflar ise yakılmıştır. Hz.Ebubekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe ümmetin en şerlileri ve küfürde en ileri gidenleridirler⁸⁹.

Hişâmiyye'nin bu iddialarını belirttikten sonra Malatî naklî ve aklî delillerle bunlara güzel cevaplar vermekte ve iddialarını reddetmektedir.

Cenâb-ı Hak Kur'an'da ashabı iman ile vasfedip medhederken⁹⁰ onların Hz.Peygamber'den sonra irtidad edip küfre düştükleri söylenemez. Kur'an, ashabın kalplerinden alınıp semaya yükseltildi ise, siz imametın isbatı hususunda iddia ettiğiniz haberi nasıl elde ediyorsunuz, diye soran Malatî, hem Kur'an, benzerini getirmeleri için yirmüç sene meydan okumuş olduğu halde benzeri getirilememişken, onun uydurulmuş olduğu nasıl söylenebilir! Kaldı ki Cenâb-ı Hak Kur'an'da "*Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve muhakkak onu tahrif ile tebdilden (değişikliğe uğramaktan) biz koruyacağız*"⁹¹ buyurmaktadır.

Hz.Ali'nin imameti konusundaki Hişâmiyye'nin iddialarını Malatî mantıkî bir şekilde şöyle cevaplandırır. Hz.Ali kendisinden önceki halifelerin her üçüne de biat etmiş, arkalarında namaz kılmış, onlara muhalefet etmemiş ve kendileriyle istişarede bulunmuştur. Bütün bunları takiiyeten yaptığı söylenemez. Siz bir taraftan Hz.Ali'nin dini ikame için Allah tarafından gönderildiğini söylüyor, diğer taraftan da Hz.Ali'nin bütün bu fiilleri takiiyeten yaptığını iddia ediyorsunuz. Bu iddianıza göre Hz.Ali Allah'ın dinini ikame etmemiş, bilakis onu gizleyerek kendi nefsini korumuş olur.

Malatî'ye göre Hişâmiyye, hata ve dalâletleri ortada olan, cahil ve hakikatı görmeyen kör kimselerdir⁹².

13- İsmâ'iliyye : Malatî'nin ifadesine göre İsmâ'iliyye tevellî ve teberrî fikrine sahiptir ve Hz.Ali'ye muhalefet eden herkesi tekfir etmektedir. Oniki imam (isnâ aşeriyeye) fikrine sahip olan İsmâ'iliyye müellifin belirttiğine göre Adl, Tevhid, Va'd ve iyiliklerin günahlarla yok edildiği fikirlerine sahiptir⁹³.

89) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 20.

90) Bkz. et-Tevbe, 9/100; el-Feth, 48/18.

91) Hicr, 15/9.

92) Daha fazla bilgi için bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 21-24.

93) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 25.

14- Ehl-i Kum: Fikirlerinin İsmâ'iliyye'ye yakın olduğunu belirten Malatî, bunların ayrıca cebir ve teşbîh görüşüne de sahip olduklarını ve Selefî ta'n ettiklerini belirtir⁹⁴.

15- Ca'feriyye: Malatî bunlar hakkında hiç bilgi vermez. Sadece görüşlerinin İsmâ'iliyye'ye benzediğini söylemekle yetinir⁹⁵.

16- el-Kat'iyyetü'l-'Uzmâ: Görüşleri Caferiyye'ninkine benzeyen bu fırka da tevellî ve teberrî görüşüne sahiptir⁹⁶.

17- el-Kat'iyyetü'l-Kusrâ: Ali er-Rızâ'nın imametini inanan bu fırka ondan sonra imam tanımamaktadırlar. Diğer hususlarda el-Kat'iyyetü'l-Uzma'nın fikirlerini benimserler⁹⁷.

18- Zeydiyye : Malatî'ye göre Zeydiyye, Zeyd b. Ali (v.122/740) taraftarlarına verilen isimdir ve dört fırkadır.

a) Müellif birinci fırkanın görüş ve iddialarının diğer fırkalarınkinden daha büyük ve itham edici olduğunu belirtir. Bunlar selefi ve tüm muhaliflerini küfürle itham ederler. Kendilerini esir, mallarını yağma ederek, çocuklarını öldürür ve kadınlarının namuslarını kendileri için helal sayarlar.

Malatî, Zeydiyye'nin bu fırkasının İmâmiyye içerisinde en zararlı fırka olduğunu ifade ederek, onların, bütün yaptıkları kötü işler için, muhaliflerinin müşrik olduklarını söyleyerek fiillerine âdetâ bir meşruiyet kazandırmak istediklerini belirtir⁹⁸.

b) Bu ikinci fırka da Selefî tekfir ederler. Tevellî ve teberrî fikrine sahiptirler. Birinci fırkadan ayrıldıkları nokta muhaliflerini öldürerek esir etmemeleri ve mallarını yağmalamamalarıdır⁹⁹.

c) Üçüncü fırkaya göre ashâb Hz.Ebubekr'i hilafete seçmekle, bunu kasden yapmadıkları için sadece ictihadlarında hata etmişler, fâdıl varken, mefdûlu imam seçmişlerdir. Onun için onlara bu hususta birşey gerekmez, çünkü kasit yoktur.

Malatî'ye göre teberrî fikrine sahip olmayan bu fırka mensupları kimseyi tekfir etmezler. Hayır ve takva sahibidirler. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker, Tevhîd ve Va'd görüşüne sahiptirler¹⁰⁰.

d) Bağdad Mu'tezilesi: Malatî'ye göre Zeydiyye'nin dördüncü fırkasını Bağdad Mu'tezilesi oluşturmaktadır. Bunlar imamları Cafer İbn Mübeşşir es-Sakafî, Cafer b. Harb el-Hemedanî ve Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'nin görüşlerine bağlıdır¹⁰¹.

94) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 26.

95) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 26.

96) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 26.

97) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 26.

98) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 26-27.

99) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 27.

100) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 27.

101) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 27.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Malatî, Bağdad Mu'tezilesi'ni burada Zeydiyye'nin bir kolu olarak kabul ederken bir iki sayfa sonra Bağdad Mu'tezilesi'nin itizal fikrini Basra'dan aldığını söylemektedir¹⁰².

Bu husus izaha muhtaç ise de biz eserde bunu aydınlayabilecek herhangi bir ifadeye rastlayamadığımızdan burada Malatî adına birşey söyleyebilecek durumda değiliz.

Malatî, Zeydiyye'nin dördüncü fırkası olarak kabul ettiği Bağdad Mu'tezilesi'nin belli başlı görüşlerini şöyle aktarır:

"Fâdil" varken "mefdûl"ün imametini caiz gördüklerinden Hz.Ebubekr'in hilafetini de caiz görürler. Aşere-i mübeşşere ve Hz.Peygamber(s.a.v.)'in hanımlarının cennetlik olduklarını kabul ederler. Ebû Mûsa el-Eş'arî, Muğîre b. Şu'be, Velid b. Ukbe ve başka bir grup insandan, Hz. Ali ve Muaviye'ye düşmanlık ettikleri için onlardan teberî ederler. Hz.Ali'nin ümmetin en efdali olduğunu kabul ederler. Adl, Tevhîd, Va'îd, Menzile beyne'l-Menzileteyn ve Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker görüşüne sahiptirler¹⁰³.

C- MU'TEZİLE

Bir fırka olarak Mu'tezile'nin ortaya çıkışını Malatî Hz.Hasan ve Muaviye devrine kadar götürmektedir. Müellife göre; Hz.Hasan, Hz.Muaviye'ye biat edip, hilafet işini ona teslim edince bir grup insan, Hz.Ali taraftarı oldukları için, hem Hz.Hasan ve Muaviye'yi hem de diğer bütün insanları terkederek onlardan ayrılmışlar, evlerine ve mescitlerine kapanarak " Biz, ilim ve ibadetle meşgul oluyoruz" demişlerdir. İşte bu grup, ayrılıp bir tarafa çekilenler, diğer insanlara karışmayanlar anlamında, bizzat kendilerini Mu'tezile diye isimlendirmişlerdir¹⁰⁴.

Mu'tezile'yi Ehl-i Kible'nin muhalifi olarak itham etmekle¹⁰⁵ beraber Malatî onların hakkını teslimden de geri durmaz.

Malatî'ye göre Mu'tezile, muarızları ile münazara ederken insafı davranan kimselerdir. Onlar kelâm erbabıdır. Cedel metodunu kullanan, görüşlerin makbul olanı ile olmayanını birbirinden ayırt edebilen, muhakeme kabiliyetine sahip olan, muhaliflerine karşı kesin deliller ve çeşitli üsluplar kullanabilen ve aklî ilimlerle naklî ilimleri birbirinden ayıran kimselerdir¹⁰⁶.

Malatî'nin ifadesine göre Mu'tezile yirmi fırkadır. Temel görüşleri paylaşan bu fırkalar fer'î meselelerde ihtilaf ederler¹⁰⁷.

Mu'tezile'nin Bağdad ve Basra Mu'tezilesi olmak üzere ikiye ayrıldığını belirten Malatî, itizal fikrinin kaynağının Basra olduğunu ve Bağdad Mu'tezilesi'nin bu fikri Basra'dan aldığını söyler¹⁰⁸.

102) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 30-31.

103) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 27-28.

104) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 28-29.

105) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 28.

106) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 28.

107) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 28.

108) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 30.

İtizal fikrini Basra'da ortaya çıkaran **Vâsıl b. Atâ** (v.131/748)'dır. Bu fikri Bağdat'da ilk önce ortaya atan ise **Bişr b. el-Mu'temir** (v.210/855)'dir. Malatî'ye göre Bişr b. el-Mu'temir itizal fikrini, Vâsıl b. Atâ'nın iki arkadaşı olan Bişr b. Sa'îd ve Ebu Osman ez-Za'ferânî'den almış ve Bağdat'da yaymaya başlamıştır. Bu faaliyeti üzerine Bişr yakalanıp hapsedilmiş ise de o fikirlerini hapiste de yaymaya devam etmiştir¹⁰⁹.

Bu bilgilerden sonra Mu'tezile'nin ileri gelenlerinin isimlerini veren Malatî bunlar arasında **Ebu'l-Huzeyl el-Allaf**'ın cedelde çok kuvvetli ve bu sahada Mu'tezile'nin ustası olduğunu, halife Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık'ın onu büyük olarak tanıdıklarını söyler.

Mu'tezile'nin ileri gelenleri arasında **Câhız** (v.255/869)'ın da ismine atıfta bulunan Malatî, onun cedel ehli olmayıp, eser te'lif etmekle uğraşan bir kişi olduğunu söyler¹¹⁰.

Malatî'ye göre Bağdad ile Basra Mu'tezilesi arasında sayısı binden çok meselede ihtilaf vardır ve bu ihtilaf noktalarında Mu'tezile'nin bir kısmı diğerlerini tekfir etmektedir¹¹¹.

Mu'tezile'nin beş esası olan; **Tevhîd, Adl, Va'îd, Menzile beyne'l-Menzileteyn, Emr-i bi'l-Ma'rûf-Nehy ani'l-Münker** görüşlerinde bütün Mu'tezile müttefiklerdir. Ancak onlar ferî birtakım meselelerde ihtilaf ederler¹¹². Meselâ, Hz.Peygamber(s.a.v.)'den sonra en faziletli insanın kim olduğu hususunda Bağdad ile Basra Mu'tezilesi arasında ihtilaf vardır. Bağdad Mu'tezilesine göre Hz.Ali Hz.Peygamber'den sonra en faziletli kişidir. Sonra Ebubekir, Ömer ve Osman gelir. Basralılara göre ise Hz.Ebubekir ile Hz.Ali fazilette eşittirler. Fakat Hz.Ebubekir, Ömer'den o da Osman'dan faziletlidir¹¹³.

D- MÜRCİE

Mürcie mezhebinin adı ve nasıl ortaya çıktığı, meşhur müntesiplerinin kimler olduğu hakkında Malatî hiçbir bilgi vermemektedir. Ona göre Mürcie oniki fırkadır¹¹⁴.

Malatî'nin verdiği bilgilere göre bu oniki fırkanın hemen hepsinin görüşlerinin temelini iman meselesi oluşturmaktadır. Yalnız aralarında bazı farklar da mevcuttur. Meselâ, onlardan bir fırka, imanı kalbin marifetinden ibaret sayarken¹¹⁵, diğer bir fırka imanın amel ile sonsuza kadar artacağını, ama günahlarla eksilmeyeceğini söyler¹¹⁶.

109) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 30-31.

110) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 31-32.

111) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 32.

112) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 30.

113) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 33.

114) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 110.

115) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 112.

116) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 116.

Mürcie'nin sahip olduğu görüşlerin akıl ve mantık dışı olduğunu söyleyen Malatî¹¹⁷ onların fikirlerini şöyle hülâsa eder:

Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in O'nun resulü olduğuna inanan kimse, faşları terkedip yapmasa ve helal saymamak şartı ile, büyük günahları da işlese öldüğü zaman cennete girer. Ancak bunları helal addederek yaparsa imandan çıkar ve cehennem ehlinden olur. Mürcie bu iddialarına delil olarak şu âyeti gösterir : *"Doğrusu Allah, kendine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dilediği kimse için bağışlar"*¹¹⁸. İmanın artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşünü benimseyen Mürcie'ye göre, enbiyanın, meleklerin ve insanların âlim ve cahillerinin imanları ayndır, birbirlerinden farkı yoktur¹¹⁹.

Malatî, Mürcie'nin bu iddialarını şöyle cevaplandırır: İman sadece lisanın ikrarından ibaret olsaydı o taktirde, imanlarını lisanen beyan eden münafıkların da imanlarının sahih olması gerekirdi. Halbuki onlar kalplerinde şirki gizlemektedirler. Gerçekte iman, lisanen ikrar, kalben tasdik ve amelden müteşekkildir. İman artar ve eksilir.

İman sadece lisanen ikrardan ibaret olur, onda amelin hiçbir tesiri olmazsa, bu durumda Allah'a isyan edenle, O'na itaat eden arasında fark kalmamış olur. Halbuki itaat isyanla bir olamaz. Kaldı ki Allah'ın kullarına birtakım amelleri farz kıldığı da bir gerçektir¹²⁰.

İmanın artma ve eksilme meselesine gince, Allah'a iman edip O'nu ve dinini hakkıyla tanıyan bir insanla, Allah'a iman ettiği halde O'ndan ve dininden habersiz olan kimse bir olamaz. Öyle ise iman, amel ve ilimle artar, ilim ve amelin noksanlaşması ile de noksanlaşır¹²¹.

E- HAVÂRIC

Malatî, Şurât¹²² ve Harûriyye¹²³ isimleriyle de andığı Havâric fırkasının yirmi-beş kola ayrıldığını söylemekle birlikte onların tamamını ismen saymaz¹²⁴. Malatî bu fırkalardan önemli gördüklerini görüşleriyle birlikte zikreder. Bu fırkalardan bazıları şunlardır:

1- Muhakkime: Bunlara göre Hz. Ali Sıffin'de hükmetme yetkisini Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye verdiği için kâfir olmuştur. Çünkü hüküm yalnız Allah'a aittir ve insanların dinde hükmetme yetkisi yoktur¹²⁵.

Malatî'nin ifadesine göre bunlar kılıç kuşanarak çarşı pazara çıkar, Sıffin hadisesinde hakemlerin hükmünü uygun görenleri " Hüküm Allah'a aittir" diyerek öldü-

117) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 35.

118) en-Nisâ, 4/48.

119) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 35.

120) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 36.

121) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 37. Mürcie hakkında daha fazla bilgi için bkz.a.g.e., s. 110-117.

122) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 38.

123) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 72, 135.

124) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 72,135 vd.

125) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 38.

rürlerdi. Malatî kendi zamanına işaretle, yeryüzünde bunların, mevcudunun kalmadığını söyler¹²⁶.

2- Ezânka-Ömeriyye: Abdullah b. el-Ezrak ve Ömer b. Futat'ın tabileridir. Bunlar müslümanların kanını dökmedikleri gibi, onları esir, mallarını ganimet olarak almazlardı. Bununla birlikte onlar her masiyeti küfür sayar, Hz. Osman ile Hz. Ali'den teberrî ederlerdi. Malatî, taraftarlarının kalmadığını belirttiği bu fırkanın şer bakımından Haricîlerin en hafifi olduklarını söyler¹²⁷.

3- Şebîbiyye: Şebîb b. el-Hâricî'nin taraftarlarıdır. Muhakkime'nin düştüğü aşırılıklara düşmemekle beraber, Selef ve Halefî tekfir ederler, Hz. Ebubekir ile Ömer'i dost edinir, Hz. Osman ve Ali'den teberrî ederlerdi. Şebîb'in Dicle nehrinde boğulmasından sonra taraftarları kalmamıştır¹²⁸.

4- Necdiyye: Necdet el-Harûrî'nin taraftarlarıdır. Çocukları öldürür, kadınları esir alır, müslümanların kanını akıtırlar, Selef ve Halefî tekfir ederlerdi. Fırkanın önderi Necdet el-Harûrî sonunda öldürülmüştür¹²⁹.

5- İbâdiyye : İbâd b. Amr'ın taraftarlarıdır. Malatî Kûfe civarında ortaya çıkan İbâdiyye'nin hâla varlıklarını sürdürdüklerini kaydeder¹³⁰.

6- Sufriyye: Muhalleb b. Ebû Sufre'nin taraftarlarıdır. Malatî Sufriyye'nin diğer Haricîler gibi bir fikre sahip olmadıklarını, insanlara eziyet etmediklerini ve ümmeti küfürle suçlamadıklarını belirtir¹³¹.

7- Harûriyye : Malatî bu fırkanın " Harûriyye" ismini nereden aldığını söylemez. Kur'an'la hükmedip sünneti asla kabul etmeyen Harûriyye mensupları Sicistan, Herat ve Horasan taraflarında bulunmaktadırlar¹³².

8- Hamziyye: Malatî, bazı fırkalarla beraber Harûriyye ile aynı görüşte olduklarını kaydeder¹³³.

9- Salîdiyye : Hamziyye ile Harûriyye'nin fikirlerini benimserler. Malatî'nin ifadesine göre bu fırka, Haricîlerin en şerlileri ve fesadı en çok olanlarıdır. Sicistan ve civarında yaşarlar¹³⁴.

10- Şurât: Malatî'nin beyanına göre bu fırka din ve Sünnet'e muhalefet etmez. Havaricî'nin diğer fırkaları hilafına Şurât günah sahiplerini şirk anlamında küfürle itham etmez, onların küfranı nimet içinde olduklarını söyler. Herat ve Kirman civarlarında yaşarlar. Müellif, Şurât'ın âlim ve fakihleri bulunduğunu, ayrıca mezhepleri-

126) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 38.

127) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 41.

128) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 41.

129) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 42.

130) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 42. İbâdiyye hakkında geniş bilgi için bkz. Fırlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, (Doktora tezi), Ankara, 1983.

131) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 42.

132) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 42.

133) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 42-43.

134) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 43.

ni açıklayan kitaplara sahip olduklarını kaydeder. Şurât'ın bir kısmı daha sonra mezheplerini terkederek Mu'tezilî görüşü benimsemişlerdir¹³⁵.

Yukarıda fırkalarının isimlerini zikrettiğimiz Havâric'in hemen hepsinin üzerinde ittifak ettiği ana fikirlerini maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

a) Hâricilerin hepsi, günah sahiplerini ve mezheplerine muhalif olanları tekfir ederler¹³⁶.

b) Küçük günahla büyük günah arasında fark görmezler¹³⁷ ve her ikisini işleyen tekfir ederler.

c) Hz.Ebubekir ve Ömer'e (r.a.) sevgi besler, fakat Hz.Ali ve Osman'ı (r.a.) tekfir ederler¹³⁸.

Hâricilerin iddialarına göre Hz.Ali (Sıffin'de) hakemlerin hükmünü kabul ettiğinden dolayı küfre düşmüştür. Hz.Osman'a gelince O, zalim valiler tayin etmiş, onlar Allah'ın hükmü dışında hükmetmişler, dolayısıyla Hz.Osman da küfre düşmüştür¹³⁹.

Havâric'in bu iddialarının doğru olmadığını söyleyen Malatî, bu iddiaları reddederken şöyle der: Hz.Osman ve Hz.Ali, ümmetin icma ile hilafet makamına seçilmişlerdir. Onların gerek imanlarında gerekse hilafetlerinde icma vardır. Dolayısıyla bu hususta aksi bir icma sabit olmadan onların küfürleri sabit olamaz¹⁴⁰.

Tahkim meselesine gelince, bu hususta da Hz.Ali'nin küfrüne hükmedilemeyeceğini belirten Malatî şunları söyler:

Allah, Kur'an'da hükmü beyan edilmemiş birçok meselede ulemâ ve ümerâyâ hükmetme yetkisi tanımıştır. Mesela, karı ile kocanın aralarının açılmasından korkulduğu zaman onların aralarının, gönderilecek iki hakemle bulunabileceğini Allah Kur'an-ı Kerim'de beyan ederek şöyle buyurur: "Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem erkeğin ailesinden, bir hakem de kadının ailesinden kendilerine gönderin" ¹⁴¹. O halde, Allah birçok meselede, ehli olanlara bu gibi, hükmü kendisi tarafından beyan edilmemiş meseleleri çözmelerine müsaade etmiş iken, Hz.Ali, işi hakemlerin hükmüne bıraktığı için nasıl tekfir olunabilir!¹⁴².

Hâricilerin günahlar arasında bir ayırım yapmamalarını da nassa uygun bulmayan Malatî, "Eğer siz yasak edildiğiniz günahların büyüklerinden sakınırsanız, sizden diğer kabahatlerinizi örteriz ve sizi iyi bir gidişata sokarız" âyetini delil getirerek, bizzat Allah'ın küçük günahla büyüğünü aynı saymadığını belirtir ve günahların

135) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 43. Diğer Hâricî fırkalar için bkz.a.g.e., s. 138 vd.

136) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 38.

137) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 39-40.

138) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 40.

139) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 40.

140) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 40.

141) en-Nisâ, 4/35.

142) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 38-39.

hepsinin büyük sayılabileceğine ne aklen ne de nassen bir delil bulunabileceğini ifade eder¹⁴³.

Malatî, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in, Mârîka diye isimlendirerek kendilerinin, okun yaydan çıkması gibi dinden çıkacaklarını ifade ettiği bir fırkadan bahsettiğini işte bu fırkanın Havâric olduğunu söyleyerek, Hâricîler'i müslümanların kanlarını dökme-leri, onları tekfir etmeleri ve Allah'ın haram kıldıklarını helal saymaları sebebiyle tekfir ederek, onların küfürleri hususunda ümmetin icmaı olduğunu söyler¹⁴⁴.

F- CEHMIYYE

Cehmiyye fırkası isimlerini Cehm b. Safvân(v.128/745)'in adından almaktadır. Malatî'nin verdiği bilgiye göre Cehmiyye'nin görüşlerinin esasını Sümeniyye fırkasının fikirleri oluşturmaktadır. Bu hususta Malatî şunları söyler: Cehm b. Safvân fikirlerini Acem'den bir sınıf olan ve Horasan nahiyesinde yaşayan Sümeniyye'den almıştır. Sümeniyye Cehm b. Safvân'ı dininde şüpheye düşürmüştür. Öyleki Cehm, kırk gün namazını terkedip kılmamış ve " Bilmediğim biri için namaz kılmam" demiştir¹⁴⁵.

Malatî'ye göre Cehmiyye sekiz fırkadır. Bu fırkaların görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Allah'a sıfat izafe etmezler. Kur'an'ın mahluk olduğuna inanırlar. Allah'ın kelâm sıfatını kabul etmeyen Cehmiyye, Hz.Mûsa'nın Allah ile konuşmuş olduğunu ve Rü'yettullah'ı kabul etmezler. Hatta onlardan bir grubun iddiasına göre Hz.Mûsa Allah'ı görmek istediğinden dolayı küfre düşmüştür. Çünkü O, olmayacak şeyi istemiştir. Cennet ve cehennemin yaratıldıktan sonra tekrar yok olacağını söyleyen Cehmiyye'ye göre Cennet ehli cennetten, cehennem ehli de cehennem'den çıkacak ve her ikisi de yok olacaktır. Cehmiyye'den diğer bir sınıf ahiret ahvâlin-den, sırat, mizan, şefaât ve kabir azabını kabul etmez. Bunlar beden gibi ruhun da öleceğini söylerler ve Hz.Peygamber(s.a.v.)'in İsrâ hâdisesini kabul etmezler¹⁴⁶.

Malatî'nin Cehmiyye hakkında verdiği malumat anahatlarıyla böyledir. O, eserin bundan sonraki kısmında Huşeyş b. Asram'dan istifade ile Cehm b. Safvân'ın fikirleri hakkında bilgi vermektedir. Cehm'in sahip olduğu bu görüşler yukarıda kısaca belirtilen görüşler doğrultusundadır¹⁴⁷.

Yukarıda belirtildiği şekilde Cehmiyye'nin görüşleri hakkında bilgi veren Malatî onların görüşlerine katılmadığını belirten ifadeler kullanır ise de, mesela Havâric'da olduğu gibi, bu görüşleri delilleriyle birlikte reddetmemektedir. Şunu da belirtelim ki Malatî, Mürcie'de olduğu gibi Cehmiyye hakkında da herhangi bir hüküm beyan etmemekte, iman açısından onların hangi noktada bulundukları hususunda birşey söylememektedir.

143) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 40.

144) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 40-41.

145) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 77.

146) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 75-77.

147) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 77-110.

G-KADERİYYE

Malatî Kaderiyye'nin kim tarafından kurulduğundan, başka bir ifade ile mezhebin fikir öncülüğünü kimlerin yapmış olduğundan bahsetmediği gibi, mezhebin ortaya çıkış tarihinden de bahsetmez.

Malatî'nin naklettiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.v.), ümmetinden kaderi yalanlayacakların bulunacakalarını haber vererek, onlarla - oturup kalkılmamasını, çünkü onların Allah'a şirk koşarak kendileriyle birlikte olanları da şirke düşürebileceklerini ifade etmiş ve "Onlar bu ümmetin mecusileridir" buyurmuştur¹⁴⁸. Bir başka hadislerinde Hz.Peygamber(s.a.v.) Kaderiyye'yi bu ümmetin zındıkları olarak tavsif etmiş ve (Kaderiyye'nin önderlerinden olduğu bilinen) Gaylan'ın isminden bahsederek, onun fitnesinin şeytanın fitnesinden daha şiddetli olacağını haber vermiştir¹⁴⁹.

Malatî'ye göre Kaderiyye yedi fırkadır¹⁵⁰. Bu fırkaların görüş ve düşüncelerini üzerine bina ettikleri asıl mesele kader meselesi, yani kader diye bir şeyin olmadığı hususudur. Malatî bu fırkalardan sadece Mufavvıda ve Şebîbiyye'nin isminden bahsetmekte, diğerlerine ait herhangi bir isim zikretmeden onların görüşlerini belirterek Kur'an ve Hz.Peygamber(s.a.v.)'den naklettiği hadislerle iddialarını reddetmektedir.

Malatî'nin verdiği bilgiler ışığında Kaderiyye fırkalarının görüşlerini şöyle hülâsa etmek mümkündür:

İyilik ve hayır Allah'tan, kötülük ve şer insanın kendi nefsindendir. Onun için onlar kötülük ve isyan sayılan şeyleri Allah'a nisbet etmezler¹⁵¹.

Onlardan bir gruba göre Allah, insana bütün fiillerini gerçekleştirebileceği ölçüde tam bir kudret vermiştir. İnsan bu güç ve kuvvetiyle iman ve küfür dahil, tüm fiillerini kendisi gerçekleştirir¹⁵².

Kaderiyye'den diğer bir sınıfa göre, hırsızlık veya başka bir yolla, hayatı boyunca haram yiyen bir insanı Allah rızıklandırmamıştır. Çünkü Allah ancak helal olan şeylerle rızıklandırır¹⁵³. Onlardan başka bir sınıfa göre, Allah, rızıklar ve ecel için muayyen bir vakit tayin etmiştir. Bir kimse başka bir insanı öldürdüğünde onun ecel ve rızkını tayin edilen zamandan önceye almış, onları tamamlamasına müsaade etmemiştir¹⁵⁴.

148) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 131.

149) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 132.

150) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 126.

151) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 126.

152) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 132.

153) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 134.

154) Bkz. el-Malatî, a.g.e., s. 134.